

دانشگاه پیام نور
پیت

روش تحقیق نظری در علوم اجتماعی

(رشته علوم اجتماعی)

ترز ال. بیکر

ترجمه و اقتباس: دکتر هوشنگ نایبی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

نه	پیشگفتار
۱	بخش اول. کلیات
۳	فصل اول. گستره و علم تحقیق اجتماعی
۸	پیمایش
۲۱	مطالعات آزمایشی
۲۸	مطالعات میدانی
۳۶	اجزای علمی تحقیق
۳۹	نیمه استقرایی فرآیند تحقیق
۴۳	نیمه قیاسی فرآیند تحقیق
۴۵	آزمون فرضیه‌ها
۴۶	مرور
۴۷	تمرین
۴۹	بخش دوم. طرح تحقیق
۵۰	فصل دوم. تعیین موضوع تحقیق و طرح برنامه تحقیق
۵۰	منابع انتخاب موضوع
۵۵	نحوه تعمیق شناخت موضوع
۵۸	تبدیل موضوع به مسأله قابل تحقیق
۶۱	دلایل تحقیق درباره موضوعی معین
۶۱	افراد یا موردهای تحقیق - واحدهای تحلیل
۶۴	دام دوگانه: مغالطه محیطی و تقلیل گرایی
۶۵	زمان تحقیق

۷۰	تهیه طرح تحقیق
۷۰	مراحل یازده گانه طرح تحقیق
۷۶	مرور
۷۷	تمرین

فصل سوم. مفاهیم و عملیاتی کردن و سنجش متغیرها

۷۸	مفاهیم
۸۰	عملیاتی کردن تعاریف
۸۳	عملیاتی کردن و سنجش
۹۱	اعتبار
۹۷	پایایی
۱۰۰	انواع متغیرها
۱۰۵	سطوح سنجش
۱۱۰	مقایسه سطوح سنجش
۱۱۰	سنجش شش متغیر عام تحقیقات اجتماعی
۱۱۴	متغیرهای ابزار تحقیق اجتماعی
۱۱۵	مرور
۱۱۶	تمرین

فصل چهارم. شاخص ها و مقیاس ها

۱۱۹	تعاریف اصلی
۱۲۱	ویژگی شاخص ها
۱۳۱	مقیاس ها
۱۴۲	استفاده از مقیاس ها و شاخص های موجود
۱۴۴	مرور
۱۴۵	تمرین

فصل پنجم. نمونه گیری

۱۴۷	ارزش نمونه گیری خوب
۱۴۸	نحوه نمونه گیری احتمالی
۱۵۱	خطای نمونه گیری
۱۵۱	تکرار نمونه گیری از جمعیت یکسان

۱۵۳	توزیع نمونه‌گیری میانگین نمونه
۱۵۴	منحنی نرمال
۱۵۷	اصطلاحات نمونه‌گیری
۱۶۰	طرح‌ریزی نمونه احتمالی
۱۶۱	روش‌های انتخاب نمونه احتمالی
۱۷۲	وزن‌بخشی به نمونه‌گیری غیرمتناسب
۱۷۳	انتخاب نمونه‌گیری مناسب
۱۷۷	نمونه‌گیری غیراحتمالی
۱۷۸	نمونه‌گیری آسان
۱۷۹	نمونه‌گیری تعمودی یا قضاوتی
۱۷۹	نمونه‌گیری سهمیه‌ای
۱۸۱	نمونه‌گیری زنجیره‌ای
۱۸۲	طرح نمونه‌گیری به اقتضای تحقیق
۱۸۳	مرور
۱۸۴	تمرین
۱۸۵	بخش سوم. روش‌های تحقیق پیمایشی و تحلیل داده‌های موجود
۱۸۷	فصل ششم. تحقیقات پیمایشی
۱۸۸	علم و هنر پیمایش‌ها
۱۹۲	اجزای کلی تحقیق پیمایشی
۱۹۷	طرح پرسشنامه
۲۱۳	طرح مصاحبه حضوری
۲۲۵	پیمایش در چه زمینه‌ای مناسب است؟
۲۲۷	مرور
۲۲۸	تمرین
۲۲۹	فصل هفتم. روش‌های تحلیل داده‌های موجود
۲۳۰	علم و هنر تحلیل داده‌های موجود
۲۳۱	تحلیل ثانوی
۲۳۳	تحلیل محتوا
۲۳۵	چهار مثال از تحلیل محتوا
۲۳۷	اجزای تحلیل محتوا
۲۴۰	تحلیل محتوا در چه زمینه‌ای مناسب است؟
۲۴۱	مسائل تحلیل داده‌های موجود
۲۴۱	مرور
۲۴۲	تمرین

۲۴۳	بخش چهارم. تحلیل داده‌های تحقیق اجتماعی
۲۴۵	فصل هشتم. آماده‌سازی داده‌ها
۲۴۶	لزوم دقت
۲۴۷	تشکیل نظام کدگذاری
۲۵۸	فرآیند انتقال داده‌ها
۲۵۹	کامپیوتر و پردازش و تحلیل داده‌ها
۲۶۴	مرور
۲۶۴	تمرین
۲۶۶	فصل نهم. تحلیل داده‌ها
۲۶۷	میزان رابطه در تحلیل دو متغیره
۲۶۸	تحلیل داده‌ها در تحقیق علل بزهکاری
۲۷۹	تحلیل داده‌های مثال ویژه این کتاب
۲۸۶	تحلیل‌های یک متغیره
۲۹۲	مرور
۲۹۳	تمرین
۲۹۴	فصل دهم. تحلیل‌های دو متغیره و سه متغیره
۲۹۵	اصطلاحات مختلف جداول چند متغیره
۲۹۵	تحلیل‌های دو متغیره
۳۰۴	تحلیل‌های سه متغیره
۳۱۳	تشریح
۳۱۵	مرور
۳۱۶	تمرین
۳۱۹	ضمیمه
۳۲۱	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۳۲۵	مآخذ
۳۲۷	گزیده منابع تکمیلی

پیشگفتار

کتاب روش تحقیق نظری در علوم اجتماعی برای دانشجویان دوره‌های کارشناسی رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی تنظیم شده است و سه بخش اول آن برای درس سه واحدی روش تحقیق نظری اختصاص دارد و بخش آخر برای روش تحقیق عملی و مطالعه آزاد می‌تواند سودمند باشد. این کتاب عمدتاً اقتباس و تلخیصی از کتاب نحوه انجام تحقیقات اجتماعی ترزا ال بیکر (چاپ دوم، ۱۳۸۱) است. بیکر دانشیار و مدیر سابق گروه جامعه‌شناسی دانشگاه دی‌پال و مدیر مرکز مطالعات حوزه شیکاگو و مدیر برنامه مطالعات شهری است و از سال ۱۹۷۵ به تدریس روش تحقیق در آن دانشگاه مشغول است. وی همچنین مشاور نشریه جامعه‌شناسی معاصر و عضو هیئت تحریریه مجله جامعه‌شناسان آمریکا و نیز جنسیت و جامعه است.

کتاب بیکر (چاپ اول در سال ۱۹۸۸ و چاپ سوم در ۱۹۹۸) حاصل سال‌ها تدریس روش تحقیق، تجربه انجام تحقیقات اجتماعی متعدد و تبادل نظر با اساتید و محققان اجتماعی و سود جستن از توصیه‌های آن‌هاست. از مهم‌ترین ویژگی‌های این کتاب تلفیق تشریح روش‌ها و فنون تحقیق با نمونه و مثال‌های فراوانی از تحقیقات سایر پژوهندگان است. همان‌گونه که بیکر خود در «دیباچه» کتابش تأکید می‌کند، «مطالعه دقیق شیوه پیشبرد تحقیقات و یافته‌های آن‌ها همانا کلید درک روش و فنون تحقیق اجتماعی ... است»، ارائه مثال در مورد هر روش و شیوه تحقیق، تشریح روش‌های تحقیق را از حالت انتزاعی و خشک و بی‌روح بیرون آورده، خواننده را در جریان عمل تحقیقات گوناگون قرار می‌دهد و بدین‌سان او با ملاحظه تحقیقات

پژوهشگران به نحو بهتری با پیچیدگی و نحوه کار تحقیق آشنا شده، در انجام تحقیق اجتماعی تبحر می‌یابد.

ویژگی دیگر این کتاب انسجام و یکپارچگی آن است. کتاب به چهار بخش هم‌بسته تقسیم شده است. بخش اول به معرفی مبانی تحقیق اجتماعی اختصاص دارد: روش‌های اصلی تحقیق اجتماعی، شماری از تحقیقات کلاسیک و ویژگی‌های تحقیق علمی اجتماعی. در بخش دوم طرح تحقیق مطرح می‌شود: اجزای طرح تحقیق، نحوه تحقیق‌پذیر کردن موضوعات، مفاهیم و عملیاتی کردن و سنجش آن‌ها، مقیاس‌ها و شاخص‌های اجتماعی، نحوه انتخاب موردها (افراد) تحقیق و نمونه‌گیری. بخش سوم به تشریح مبسوط روش‌های تحقیق پیمایشی و تحلیل داده‌های موجود (تحلیل محتوا، ...) اختصاص دارد. در بخش چهارم تحلیل داده‌ها به میان می‌آید: دسته‌بندی و تنظیم داده‌ها، پردازش کامپیوتری، تحلیل جداول یک متغیره، دو متغیره و چند متغیره. در تنظیم مطالب این کتاب از توصیه‌های سودمند احمد بخارایی عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور سود جستم و از ایشان قدردانی می‌کنم.

هوشنگ ناییبی

بهار هشتاد و سه

بخش اول

کلیات

بخش اول کتاب به بررسی زمینه تحقیقات اجتماعی اختصاص دارد. تعیین روش‌های جدید تحقیق اجتماعی و اصلاح مکرر آن‌ها حاصل موفقیت‌ها و اشتباهات پژوهندگان است. از این رو برای یادگیری انجام تحقیقات اجتماعی باید با نمونه‌هایی از مطالعات پژوهشی موفق آشنا شوید. در فصل اول شماری از طرح‌های تحقیقی کلاسیک موفق که از سه روش اصلی تحقیق اجتماعی، پیمایش و آزمایش و کار میدانی سود جسته‌اند مورد بررسی قرار می‌گیرد و ویژگی‌های تحقیقات علمی اجتماعی مطرح می‌شود.

فصل اول

گستره و علم تحقیق اجتماعی

برای انجام درست تحقیق باید دانست یک تحقیق درست کدام است. برای برانگیختن شوق جامعه‌شناختی در خود باید طرح‌های تحقیقی ماندگار و برجسته بسیاری را بخوانید. این فصل اختصاص دارد به بررسی شش نوع از این دست تحقیقات که نمونه بسیاری از گیراترین مطالعاتی است که ظرف بیست سال گذشته صورت گرفته است. این مطالعات را با تفصیل درخوری بررسی خواهیم کرد تا با پاره‌ای از جوانب و ابعاد آن‌ها آشنا شوید. در فصل‌های بعد با سود جستن از پاره‌ای از این مطالعات به بیان جوانب مختلف طرح تحقیق و تجزیه و تحلیل آن خواهیم پرداخت.

تحقیقاتی که مورد بررسی قرار می‌دهیم مصداق و نمونه‌ای از سه روش عمده جاری در تحقیقات اجتماعی است: پیمایش، آزمایش و مطالعه میدانی. البته همان‌گونه که نشان خواهیم داد روش‌های تحقیق اجتماعی منحصر و محدود بدین سه روش نیست. مع الوصف این‌ها سه نوع اصلی تحقیقات اجتماعی‌اند که معرف شیوه‌های بس متفاوت روش‌های تحقیق‌اند. مقایسه و در کنار هم قرار دادن انواع روش‌های تحقیق به شما کمک می‌کند تا از گستره روش‌ها و طرّقی که محقق اجتماعی می‌تواند برای مطالعه یک موضوع برگزیند آگاه شوید. حال به اختصار و اجمال این روش‌ها را معرفی می‌کنیم:

تحقیق پیمایشی. توصیفی است از نگرش و رفتار جمعیتی بر اساس انتخاب نمونه‌ای تصادفی و معرف از افراد آن جمعیت و پاسخ آن‌ها به یک رشته سؤالات. شما با این دست پیمایش‌های توصیفی به شکل انتخابات و نظرسنجی آشنا باشید. با این همه محققان اجتماعی می‌کوشند با استفاده از این تحقیقات پیمایشی به تبیین پدیده‌ها پرداخته و صرفاً به توصیف آن بسنده نکنند. در چنین مواردی فرضیه‌هایی (برای تبیین)

ساخته شده تا با مرتبط گرداندن پاسخ سؤالات مختلف به یکدیگر به آزمون کشیده شوند.

تحقیقات آزمایشی. کوششی است برای تبیین نحوه کنش بخش خاصی از واحد اجتماعی که تحت تأثیر تمهید آزمایش (محرک) قرار می‌گیرد. این روش شامل ایجاد وضعیتی است کنترل شده که در آن افراد مورد بررسی تحت عنوان **گروه آزمایش** در معرض محرک آزمایش قرار می‌گیرند. واکنش این افراد با دسته‌ای از افراد دیگر که گروه کنترل خوانده می‌شوند مقایسه می‌شود. در این آزمایشها با انتصاب تصادفی افراد گروه آزمایش و گروه کنترل تأثیر احتمالی تفاوت بین افراد دو گروه خنثی می‌شود.

تحقیقات میدانی. تلاشی است برای **درک و شناخت** نحوه عمل یک واحد اجتماعی تام نظیر یک گروه یا سازمان یا اجتماع و مناسبات درونی آن. محققانی که از این روش استفاده می‌کنند با شرکت در زندگی روزمره واحد اجتماعی تام و آمیزش با مردم آن می‌کوشند حضورشان تغییری در محیط ایجاد نکند. سپس با دقت به مشاهده جریان امور پرداخته، مشاهدات خویش را یادداشت کرده، سعی می‌کنند تا به درک آن محیط اجتماعی نائل آیند.

با این توصیف مختصر پیداست که هر یک از این روش‌های تحقیق متضمن اقداماتی بس متفاوت بوده، مستلزم مهارت‌ها و حساسیت‌های مختلفی است. به‌طور مثال تحقیقات میدانی غالباً برای کند و کاو بخش‌هایی از حیات بشر صورت می‌گیرد. چه بسا عرصه مورد مطالعه برای محقق کاملاً بیگانه باشد مانند هنگامی که انسان‌شناسان به مطالعه فرهنگ‌های ناشناخته می‌پردازند یا محیط آشنایی باشد که محقق در آنجا در پی کسب بینش تازه‌ای است. مطالعات میدانی معمولاً با سؤالات باز آغاز می‌شود؛ با چشمانی باز و بی‌قرار که مشتاقانه به هر سوی می‌چرخد تا مبدا چیزی را از نظر ببیند. محقق باید بس تیزبین باشد اما مزاحم و مخل نباشد با آغوش باز به استقبال شناخت وضعیت‌های نامألوف بشتابد اما دچار گمراهی نشود.

طرح‌های آزمایشی اما کاملاً به گونه‌ای دیگر است: در چنین مطالعاتی محقق با ایجاد وضعیت (یا محرک) کاملاً سنجیده‌ای که باعث واکنش می‌گردد در پی شناخت بخش کوچکی از رفتار و واکنش برمی‌آید. قضیه «اگر... آنگاه...» که نشان می‌دهد چگونه محرکی باعث واکنشی می‌شود یک **فرضیه** است (مثلاً اگر معلمان محصلان را

تشویق کنند آنگاه عزت نفس محصلان ارتقا می‌یابد). به عبارت دیگر محور آزمایش محدود بودن آن به آزمون فرضیاتی خاص است. در اینجا محقق در مقام آزمایشگر مسئولیت خطیری بر دوش دارد؛ وی آزمایشی به راه می‌اندازد و می‌کوشد آن را تحت کنترل نگه دارد تا آنچه که مورد آزمون است واقعاً همان موضوع مورد تحقیق باشد.

در تحقیقات پیمایشی نیز چه بسا فرضیات خاصی به آزمون کشیده شود اما در این نوع تحقیقات غالباً اهداف دیگری نیز در میان است مانند توصیف و تشریح خصوصیات نمونه انتخاب شده و سنجش وجود و آثار عوامل مختلف. محقق پیمایش هم دارای تمهیداتی است: یک رشته سؤالات دقیقاً طراحی شده (پرسشنامه)، گروه خاصی از افراد به منظور بررسی آنها و طرحی برای نحوه بررسی سؤالات جهت دستیابی به نتایج مورد نظر. در اینجا محقق باید در حین گردآوری پاسخ‌ها و ترکیب (یا دسته‌بندی) آنها از نمونه‌ای معین و بالاخره تحلیل یافته‌ها کاملاً منظم، بی‌طرف و خشک و رسمی باشد.

برای یک تحقیق از کدام روش باید سود جست؟ انتخاب شما بستگی به مراحل معین تنظیم و مفهوم‌سازی مسأله مورد تحقیق دارد. چه بسا در هر مرحله خاصی از طرح تحقیق یکی از روش‌ها مناسب باشد یا برای مفروضات نظری معینی که بنیان طرح تحقیق است این یا آن روش به کار آید. شاید در مراحل اولیه تفکر راجع به مسأله و کوشش برای ساختن مفاهیمی درباره محیط اجتماعی بتوان با مشاهده توأم با مشارکت در محیط اجتماعی به توضیح و تصریح موضوعاتی که مهم به نظر می‌رسند نائل آمد. به عبارت دیگر ممکن است در مراحل اولیه مفهوم‌سازی درباره مسأله، مطالعه میدانی بهترین روش باشد.

در واقع در مطالعه میدانی مفاهیمی شکل می‌گیرد که بعداً می‌توان آن را در آزمایشگاه به شکل خاصی به آزمون کشید. قبل از طرح آزمایش دقیقاً باید بدانید که به دنبال بررسی چه موضوعی هستید. این خود مستلزم تمرکز بر معدودی از موضوعات آزمون‌پذیر است. با این همه چه بسا طرح تحقیق معینی مستلزم تمرکز گسترده و بررسی میزان تعمیم‌پذیری مشاهدات یک محیط اجتماعی به محیط اجتماعی بزرگتری باشد. در این مرحله می‌توان از روش پیمایش سود جست.

گاهی انتخاب روش تحقیق به اعتقادات نظری خاص محقق متکی است. بعید نیست محقق به دلیل دیدگاه بنیادی خویش درباره نحوه تبیین پدیده‌های اجتماعی روشی را بر روشی دیگر ترجیح دهد. گاه محقق با دیده تردید به روش‌های خاصی نگریسته، آن‌ها را عمدتاً بی‌فایده و بیهوده به شمار می‌آورد. گواين که به این موارد باید با موشکافی و تعمق بیشتری پرداخت اجمالاً به چند مورد اشاره می‌کنیم.

پاره‌ای از محققان اجتماعی معتقدند که مشاهده همراه با مشارکت، یعنی روش مطالعه میدانی بهترین روش تحقیق است، چه محقق را مستقیماً در برابر کنش اجتماعی قرار می‌دهد. نمونه این دست محققان اجتماعی که عموماً بدین دیدگاه پایبندند جامعه‌شناسان **کنش متقابل نمادین** اند. اینان معتقدند بهترین شکل درک و فهم رفتار اجتماعی مشاهده دقیق طرح کنش متقابل افراد با یکدیگر است. این محققان اجتماعی بر این باورند که برای شناخت دنیای اجتماعی پیرامون خود باید مستقیماً بدان نگریست بی‌آن‌که انواع و اقسام ابزارهای عجیب و غریب تحقیق (نظیر آزمایش، پرسشنامه و امثالهم) سد راه‌شان گردد.

اعتقاد سایر محققان اجتماعی درباره روش‌های لازم برای تبیین اوضاع اجتماعی بس متفاوت است. برای پاره‌ای از این محققان موضوع اصلی در تحقیق اجتماعی بررسی الگوهای کلی حیات اجتماعی است. در نظر این‌ها نشستن در اماکن عمومی و یادداشت برداشتن یا رفتن به سازمانی و مشاهده جریان امور آن هرگز تصویر درستی از اوضاع بدست نمی‌دهد. برای این دست محققان روش تحقیق همانا تحقیق پیمایشی است و مطالعه میدانی حتی اگر **عرضه‌کننده** مفاهیم و فرضیاتی باشد باز نمی‌توان آن را فی‌نفسه روش کاملی به شمار آورد.

دسته دیگری از محققان هر دو روش پیمایش و مطالعه میدانی را بسیار سطحی و سرسری، غیرقابل کنترل و مغشوش می‌دانند. آنان مصرند که فقط در مطالعه آزمایشگاهی است که می‌توان به نتایج دقیقی نائل آمد. آزمایشگرایان معتقدند فقط هنگامی که بتوان سایر رخدادهای جاری را در محیط اجتماعی کنترل (متوقف) کرد می‌توان بر رفتاری که مرتبط با موضوع مورد آزمون است متمرکز شد. طبعاً محققان میدانی نیز ممکن است آزمایشات را بیش از حد تصنعی و ساختگی بدانند. محققان پیمایش نیز چه بسا آزمایشات را بس محدود و غیرقابل تعمیم به شمار آورند.

حال گیریم تقیدی به بینش نظری خاصی در میان نباشد. در این صورت انتخاب روش هم به نوع مسأله مورد تحقیق بستگی خواهد داشت و هم به مرحله تعمق درباره آن. در اینجا باید از ملاک دیگری هم یاد کرد که به اعتقاد من در تعیین انتخاب نوع روش مفید است: علاقه شخصی محقق به نوع تحقیق. شاید برای عده‌ای رفتن به جایی و غرق شدن در *محیط اجتماعی واقعی*، یعنی مطالعه میدانی کاری هیجان‌انگیز باشد. برای عده‌ای طرح پرسشنامه و به دنبال مصاحبه با مردم رفتن گیراست. عده‌ای نیز به انجام آزمایش و آزمودن اندیشه و حدس خود به شیوه‌ای کاملاً دقیق علاقمندند. در خلال مطالعه این تحقیقات سعی کنید مجسم کنید چه چیزی در هر یک از مراحل صورت گرفته است؛ مفهوم‌سازی هر مسأله در چه مرحله‌ای صورت گرفته است. طبعاً نمی‌توان از محققان پرسید که آیا کاملاً به یک بینش نظری خاصی در مطالعه جامعه پای‌بند بوده‌اند یا خیر اما با خواندن تحقیقات آن‌ها می‌توان پی برد که چگونه روش‌های مختلف محققان را به تبیین‌های متفاوتی می‌رساند.

سرانجام باید خاطرنشان کرد که بسیاری از محققان خود به گردآوری اطلاعات نمی‌پردازند. در عوض آن‌ها طرح تحقیقی برای تحلیل مجدد اطلاعاتی که قبلاً گردآوری شده تهیه می‌کنند. اولین تحقیقی که در اینجا مورد بررسی قرار خواهیم داد بر پایه پیمایش بزرگی در سطح ملی است که به کرات محققان بسیاری به تجزیه و تحلیل مجدد آن پرداخته‌اند. این نوع مطالعات که به تحلیل *ثانوی* معروف است یکی از عام‌ترین صور تحقیقات اجتماعی است که امروزه در علوم اجتماعی رایج است. روش‌های تحلیل ثانوی را در فصل هفتم با تفصیل بیشتری شرح خواهیم داد. در اینجا برای آشنایی شما با فرآیند کامل انجام تحقیق اجتماعی به بررسی سه نوع طرح تحقیق کاملاً متفاوتی می‌پردازیم که همگی بر پایه اطلاعات گردآوری شده توسط خود محقق (یا به سفارش محقق) قرار دارند. با این همه فراموش نکنید که مطالعه بسیاری از موضوعات تحقیقی با استفاده از یک رشته اطلاعات قبلاً گردآوری شده عملی (یا عملی‌تر) خواهد بود.

اولین مطالعاتی که مورد بررسی قرار می‌دهیم تحقیقات پیمایشی است که رایج‌ترین شکل تحقیق اجتماعی در جامعه‌شناسی است.

پیمایش

پیمایش غالباً با تعیین افرادی که نماینده و معرف گروه مورد بررسی‌اند (نمونه) و طرح سؤالاتی که باید از آن‌ها پرسیده شود آغاز می‌شود. در ضمن باید افزود در پیمایش همواره لازم نیست افراد محور (واحد تحلیل) مطالعه باشند، بل گروه‌ها یا سازمان‌ها یا حتی کل جامعه را می‌توان محور مطالعه قرار داد. در چنین مواردی پاسخ افراد واحدهای بزرگ را با هم استخراج (یا دسته‌بندی) می‌کنند تا معرف آن واحدها باشد. با وجود این عموماً در بدو امر افراد محور پیمایش‌اند.

از پیمایش می‌توان برای آزمودن‌های تبیین‌های تصدیق شده یا نظریه‌ها و ساختن نظریه‌های جدید سود جست. اگر این مطالعات نشان دهد رابطه مفروض واقعاً در میان گروه مورد بررسی وجود دارد نظریه مورد تأیید قرار خواهد گرفت و اگر شواهد محکمی دال بر وجود واقعی رابطه مفروض در نظریه بدست نیاید صحت نظریه مورد تردید قرار خواهد گرفت. اگر نمونه معرف آماری جمعیت بزرگی باشد تأیید یا رد نظریه هم با قاطعیت بیشتری صورت خواهد گرفت.

با این وصف پیمایش‌ها باید محدود به مطالعه پرسش‌هایی باشد که در واقع مردم قادرند بدان‌ها پاسخ دهند. از این رو این مطالعات بر نگرش‌ها، عقاید، پاره‌ای اطلاعات درباره شرایط زندگی و مقولاتی که افراد را معین و متمایز می‌گرداند متمرکزند. هدف پیمایش مشخص کردن دامنه تغییر پاسخ‌هاست؛ در پیمایش هر بخش از اطلاعات معرف متغیری یعنی اندازه‌ای برای تعیین تفاوت پاسخ‌هاست. فی‌المثل در پیمایش‌ها جنسیت هر پاسخ‌گو مشخص می‌گردد. در این مورد متغیر جنس فقط دارای دو جواب است: مرد یا زن. چنانچه پیمایش فقط در مورد یک جنس صورت گیرد (مانند مطالعه زندانیان یک زندان مردانه) جنس ثابت بوده، متغیری در مطالعه به شمار نخواهد آمد.

پیمایش ممکن است عمدتاً توصیفی باشد مانند نظرسنجی از مردم درباره آراءشان در انتخابات آینده یا تعیین نحوه رأی‌دهی مردم در انتخابات گذشته. اگر از مردم پرسید به چه کسی رأی خواهند داد به سنجش نگرش مردم پرداخته‌اید. اگر بعد از انتخابات پرسید به چه کسی رأی داده‌اند رفتارها را سنجیده‌اید (البته به فرض این‌که رأی‌دهندگان حقیقت را کتمان نکنند). پیمایش ممکن است سنجش تغییر نگرش نسبت به موضوع معینی باشد مانند حمایت از موشک‌های ام.ایکس یا تعیین رابطه متغیری با

متغیر دیگر مانند: «آیا همسران زنان شاغل بیش از همسران زنان غیرشاغل در امور خانه کمک می‌کنند؟» از آنجا که ممکن است علل یا نتایج موضوع مورد مطالعه بسیار متعدد باشد پیمایش‌ها غالباً شامل رشته زیادی از سؤالات اند (که متغیرهای مختلف فراوانی را می‌سنجند) تا به تبیین‌های ممکن درباره یک رابطه خاص نائل آیند.

دو مطالعه پیمایشی که در اینجا تشریح خواهد شد بررسی موضوعات اجتماعی مهمی است. یکی به مطالعه پیشرفت‌های درسی محصلان کلاس دهم و دوازدهم پرداخته و مدارس خصوصی و دولتی را در ایجاد شرایط بهتر برای پیشرفت‌های درسی مورد مقایسه قرار داده است. دیگری با اتکا به سه نظریه مختلف درباره علل بزهکاری به مطالعه دلایل بزهکاری در نوجوانان پرداخته است.

پیشرفت تحصیلی در دبیرستان: گزارش دوم کلمن. یکی از معروف‌ترین تحقیقات پیمایشی در علوم اجتماعی تحقیقی است که جیمز اس کلمن در اواسط دهه ۱۹۶۰ انجام داده است. این پیمایش به درخواست کنگره و به منظور تعیین میزان تفکیک مدارس ایالات متحده برحسب نژاد و آثار این تفکیک نژادی بر پیشرفت تحصیلی محصلان انجام شده است. گزارش مشهور این تحقیق با عنوان «برابری فرصت تحصیلی» بعداً به گزارش کلمن معروف شد. کلمن و همکارانش طرحی برای مطالعه شماری از مدارس تهیه کردند که نماینده تنوع و دامنه کامل مدارس مختلف آمریکا بودند (یعنی نمونه معرف). آن‌ها محصلین کلاس‌های مختلف این مدارس را تحت بررسی و آزمون قرار دادند تا خصوصیات مدارس تفکیک شده و تفکیک نشده و تفاوت عملکرد تحصیلی در میان محصلین این محیط‌های درسی مختلف را مطالعه کنند. گزارش کلمن با استفاده از نتایج تحقیق به توصیف وضع تفکیک نژادی در مدارس آمریکا و تبیین اثرات آن می‌پردازد. تحلیل داده‌ها نشان می‌داد که کیفیت مدارس تأثیر چندانی بر پیشرفت تحصیلی محصلان ندارد گو این‌که کیفیت گروه‌های همسالان محصلان دارای اثراتی است. این نتیجه‌گیری اعتراض گسترده‌ای برانگیخت. داده‌ها مجدداً مورد تحلیل قرار گرفتند. با وجود این نتیجه نهایی عمدتاً بر همان نتیجه‌گیری اولیه کلمن و همکارانش صحه نهاد.

از این گذشته گزارش کلمن نشان داد که می‌توان از تحقیقات پیمایشی برای طرح موضوعات گسترده سیاست اجتماعی سود جست. با ترکیب مقدار زیادی

اطلاعات درباره محصلان معین (پاسخ آن‌ها به سؤالاتی درباره وضعیت و نگرش‌شان نسبت به خود و اندازه‌گیری استعدادشان بر اساس آزمون‌ها) و مدارس آن‌ها (که معرف کل مدارس کشور بودند) می‌شد به ارزیابی اختلاف مدارس برحسب عملکرد محصلان و جوانب کم و بیش مهم مدارس در تعیین پیشرفت محصلان پرداخت. کلمن در دهه ۱۹۸۰ به پیمایش بزرگ ملی دیگری در مورد مدارس آمریکا دست زد تا به طرح موضوع مهم دیگری درباره آموزش و پرورش آمریکا بپردازد: «در امر آموزش محصلان دبیرستانی آمریکا، عملکرد مدارس خصوصی بهتر است یا مدارس عمومی؟» اکثر مدارس خصوصی آمریکا زیر چتر حمایت کلیسا قرار داشتند (اکثراً کلیسای کاتولیک). هزینه تحصیل در این مدارس کمتر از مدارس عمومی بود که تا حدی ناشی از خدمات راهبه‌ها و دیگر رسته‌های مذهبی بود و تا حدی نیز ناشی از تجهیزات کهنه، آزمایشگاه‌های مجهز علمی کمتر، برنامه درسی اختیاری کمتر و پایین‌بودن هزینه بسیاری از امور دیگر. با این حال شواهد حاکی از پیشرفت تحصیلی بالای محصلان این دست مدارس خصوصی بود.

از طرفی پیشرفت تحصیلی در دبیرستان‌ها نیز به موضوع مهمی تبدیل شده بود، چه احساس می‌شد آمریکا به ویژه در مقایسه با کشورهای دیگری مانند ژاپن رفته رفته دچار عقب‌ماندگی تکنولوژیک می‌شود. شواهد روزافزون نشان می‌داد که عملکرد تحصیلی محصلان آمریکایی نسبت به محصلان کشورهای دیگر ضعیف‌تر است. این امر در جامعه‌ای که دستخوش تحولات تکنولوژیکی عظیمی بوده، بسیاری از کارهای غیرتخصصی و نیمه تخصصی در پی ماشینی کردن رخت برمی‌بست مایه نگرانی بود. شاید علت این که ژاپن در این انقلاب جدید صنعتی کم‌کم آمریکا را پشت سر می‌گذاشت این بود که شیوه آموزش نیروی کار ژاپن منضبط‌تر بوده، به دروس ریاضی و علوم که زمینه رشد تکنولوژی جدیدند تأکید بیشتری می‌شد.

در مورد علت پیشرفت تحصیلی بالای محصلان مدارس خصوصی نسبت به مدارس عمومی (دست کم به‌طور متوسط) دو تبیین کلی وجود دارد. تبیین اول این است که از همان ابتدا محصلان با استعدادتر به مدارس خصوصی می‌روند؛ این تبیین به اثرگزینش استناد می‌کند. این بدان معنی است که اگر عملکرد محصلان مدارس خصوصی بالاتر است ربطی به خود مدارس خصوصی ندارد، چه این مدارس از ابتدا با

محصلان با استعداد سر و کار دارند. تبیین دوم این است که مدارس خصوصی عملاً با کارایی بیشتری محصلان خویش را تربیت می‌کنند و این عملکرد بهتر ناشی از کیفیت خود مدارس است.

گزارش اول کلمن محققان را قانع ساخته بود که تجهیزات مدارس (تجهیزاتی چون آزمایشگاه‌های علمی، کتابخانه و غیره که هزینه بالایی دارند) اثر قاطعی بر پیشرفت محصلان ندارد و کیفیت معلمین نیز دارای اهمیت چندانی نیست. در عوض آن‌ها بدین نتیجه رسیده بودند که این وضعیت خانواده محصلان است که اثر تعیین‌کننده‌ای بر عملکرد درسی محصلان دارد. با وجود این، تحقیقات دیگر در دهه ۱۹۷۰ نشان می‌داد که مدارس اثر مهمی بر پیشرفت محصلان دارند (خاصه پاره‌ای از تحقیقات که به مقایسه دانش‌اندوزی اندک محصلان در خلال تابستان که به مدرسه نمی‌رفتند با دانش‌اندوزی زیاد آن‌ها در خلال سال تحصیلی پرداخته بودند). از این رو کلمن به مطالعه دسته جدیدی از عوامل که مشخصه **فضای آموزشی** مدارس بوده و بر ارتقاء یادگیری تأثیر داشتند علاقمند شد.

پیمایش دوم کلمن و همکارانش تحقیق بلندپروازانه‌ای بود که در ۱۹۸۰ با نمونه معرفی از محصلان سال دوم و سال آخر دبیرستان‌های خصوصی و عمومی آغاز شد. این تحقیق بزرگ با همکاری مرکز ملی نظرسنجی (NORC) و دانشگاه شیکاگو صورت گرفت. اولین مسأله انتخاب نمونه از تمام محصلان دبیرستانی آمریکا بود. تحقق این نمونه‌گیری مستلزم فهرست کامل تمام دبیرستان‌های آمریکا بود. علی‌الظاهر تهیه این فهرست باید کار ساده‌ای باشد اما در عمل تهیه این فهرست خاصه از مدارس خصوصی که در بسیاری موارد بی‌خبر سر برمی‌آورند یا ناپدید می‌شوند کاری است سخت. به هر حال بعد از انتخاب مدارس نمونه از محصلان کلاس دهم و دوازدهم آن‌ها نیز نمونه‌گیری شد و در نهایت بیش از ۳۰ هزار محصل کلاس دهم و ۲۸ هزار محصل کلاس دوازدهم انتخاب شدند که از این میان ۴ هزار محصل کلاس دهم و ۴ هزار محصل کلاس دوازدهم مدارس خصوصی بودند.

در گزارش دوم کلمن چهار موضوع اصلی در مورد تفاوت مدارس خصوصی و عمومی آمریکا مطرح شده بود: توزیع محصلان در میان آن‌ها؛ منابع نسبی‌شان؛ نحوه عملکردشان؛ نحوه عملکرد محصلان‌شان. در این مطالعه عمدتاً اهمیت نحوه عملکرد

جدول ۱-۱. متوسط مدت انجام تکالیف محصلان مدارس خصوصی و عمومی در هفته، بهار ۱۹۸۰

مدت انجام تکالیف در هفته	بخش‌های اصلی مدارس با عملکرد بالا											
	کل مدارس		عمومی		کاتولیک		سایر مدارس خصوصی		عمومی		خصوصی	
	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس	کلاس
	۱۲	۱۰	۱۲	۱۰	۱۲	۱۰	۱۲	۱۰	۱۲	۱۰	۱۲	۱۰
بدون تکلیف	۲/۳	۳/۶	۲/۴	۴/۰	۴/۰	۰/۰	۰/۶	۱/۷	۱/۰	۱/۳	۰/۷	۰/۰
هیچ کدام	۴/۵	۴/۰	۴/۷	۴/۲	۲/۳	۲/۳	۲/۴	۳/۸	۲/۲	۲/۳	۰/۶	۱/۹
کمتر از ۱ ساعت	۱۴/۱	۱۶/۳	۱۴/۹	۱۷/۱	۶/۳	۹/۹	۶/۳	۸/۰	۷/۵	۸/۰	۰/۹	۲/۲
۱-۳ ساعت	۲۸/۳	۳۰/۳	۲۹/۲	۳۱/۲	۲۰/۳	۲۴/۸	۱۷/۶	۱۷/۸	۱۶/۳	۱۹/۵	۳/۵	۴/۵
۳-۵ ساعت	۲۴/۰	۲۱/۳	۲۴/۰	۲۱/۰	۲۴/۹	۲۵/۱	۲۲/۵	۲۲/۸	۲۳/۲	۲۲/۸	۱۲/۰	۶/۸
۵-۱۰ ساعت	۲۰/۵	۱۸/۰	۱۹/۴	۱۷/۰	۳۲/۸	۲۷/۱	۲۹/۸	۲۷/۳	۳۹/۸	۲۷/۲	۳۵/۲	۲۹/۰
بیش از ۱۰ ساعت	۶/۴	۶/۴	۶/۴	۵/۴	۵/۶	۱۳/۳	۱۰/۲	۱۹/۸	۱۹/۳	۱۲/۷	۴۷/۹	۵۵/۶
متوسط*	۳/۹	۳/۷	۳/۷	۳/۵	۵/۶	۴/۹	۶/۰	۵/۸	۵/۶	۵/۷	۹/۱	۹/۵

* محاسبه بر اساس تخصیص ۰/۵، ۲/۰، ۴/۰، ۷/۵ و ۱۲/۵ به پنج طبقه آخر و ۰/۰ به دو طبقه اول صورت گرفته است. مأخذ: Coleman et al., 1982: 104

مدارس مورد نظر بوده و به منابع آن‌ها تکیه چندانی نشده است. کلمن و همکارانش دریافتند خصوصیات دبیرستان‌های کاتولیک انضباط شدید و نسبت بالایی حضور محصلان در کلاس است (انضباط و حضور در کلاس در این مدارس بیش از مدارس عمومی بود). محصلان مدارس خصوصی نسبت به محصلان مدارس عمومی هم از دروس علمی بیشتری برخوردارند و هم از دروس علمی پیشرفته‌تری؛ همچنین کمتر به تماشای تلویزیون نشسته، بیشتر به تکالیف درسی خود می‌پردازند.

جدول ۱-۱ درصد محصلان را در انواع مختلف دبیرستان‌ها و زمانی را که صرف تکالیف درسی می‌کنند نشان می‌دهد. خانه ۱-۱ نیز تشریح جدول مذکور است. این جدول حاکی از آن است که در مدارس خصوصی محصلان به‌طور متوسط آمادگی بهتری می‌یابند و بیشتر به مقتضیات درسی می‌پردازند. پیداست انجام کامل تکالیف درسی محصلان به عملکرد مؤثر کلاس مساعدت می‌کند.

خانه ۱-۱. طرز خواندن جدول ۱-۱

ستون اول (سمت راست) جدول نشان‌دهنده ساعات مختلفی است که در هر هفته صرف تکالیف درسی شده است. این گروه‌های زمانی (ساعات) از عدم صرف وقت گرفته تا بیش از ده ساعت است. انتهای جدول متوسط ساعات در هفته (هفته‌های مورد بررسی) است. زیرنویس جدول نشان می‌دهد که محاسبه با تبدیل گروه‌های زمانی به اعداد واقعی ساعت صورت گرفته است.

ردیف‌ها نشان‌دهنده انواع مدارس است؛ از کل مدارس (آمریکا) گرفته تا مدارس دارای عملکرد بالا به تفکیک عمومی و خصوصی و کلاس دهم و دوازدهم. ارقام ستون‌های زیر کلاس‌های دهم یا دوازدهم نشان‌دهنده توزیع نسبی (درصد) محصلان برحسب گروه‌های زمانی است که طبعاً مجموع آن‌ها (در هر ستون) ۱۰۰ درصد می‌شود. سطر «متوسط» (در انتهای جدول) معرف میانگین ساعاتی است که محصلان کلاس‌های دهم و دوازدهم مدارس مختلف در هر هفته صرف تکالیف درسی کرده‌اند.

مثلاً درصد محصلان کلاس دهم مدارس عمومی که تکلیفی انجام نداده‌اند (سطر دوم: هیچ‌کدام) دو برابر درصد محصلان مدارس کاتولیک است که تکلیفی انجام نداده‌اند (۴/۷٪ در برابر ۲/۳٪) یا نزدیک به یک سوم (۲۹/۲٪) محصلان کلاس دهم مدارس عمومی اظهار کرده‌اند که هر هفته یک تا سه ساعت صرف انجام تکالیف درسی می‌کنند و حدود یک سوم (۳۲/۸٪) محصلان کلاس دهم مدارس کاتولیک هفته‌ای ۵ تا ۱۰ ساعت صرف تکالیف درسی کرده‌اند.

در بررسی ردیف آخر (بیش از ده ساعت در هفته) -مبین محصلان سخت‌کوش - می‌بینیم که نسبت محصلان مدارس کاتولیک خیلی بیشتر از مدارس عمومی است و نسبت محصلان سایر مدارس خصوصی بیش از مدارک کاتولیک. در مدارس دارای عملکرد بالا محصلان مدارس عمومی هم‌سنگ محصلان مدارس کاتولیک و خصوصی معمولی‌اند و درصد محصلان مدارس خصوصی خیلی بیشتر از سایر انواع مدارس است. در میانگین ساعات انجام تکالیف (ردیف متوسط) افزایش نسبتاً ثابتی از راست به چپ دیده می‌شود.

پیشرفت تحصیلی بالاتر مدارس خصوصی را می‌توان معلول آن دانست که این مدارس معمولاً محصلان با استعدادتر را به خود جلب می‌کنند (تأثیر گزینش که قبلاً عنوان شد). کلمن و همکارانش برای تحلیل نحوه تأثیر و کمک مدارس خصوصی و عمومی در پیشرفت تحصیلی محصلان با در نظر گرفتن سطوح مختلف درسی محصلان در بدو ورود بدین دبیرستان‌ها ناگزیر بودند راهی برای بررسی نحوه تأثیر